

Arheološki vestnik 1955 6/1

PRIPOMBE K R. BRATANIČA NOVIM NAJDBAM IZ PTUJA

(AV SAZU IV/2 1953)

ANTON SOVRÈ

V Arheološkem vestniku SAZU IV/2 1953 objavlja prof. Rudolf Bratanič članek »Nove najdbe iz Ptuja«, v katerem poroča med drugim o fragmentirani plošči z grškim napisom, izorani ob koncu 1952 na vzhodnem pobočju Panoramskega hriba. Najdba je za naše kraje vsekakor redkost, saj je po piščevi s pridržkom izrečeni ugotovitvi prvi starokrščanski napis v grščini na Slovenskem (str. 285). Starokrščanski? Bomo videli. To, da je besedilo grško, in pa njegova dikcija navaja avtorja do sklepa, »da se napis nanaša na mučenika ali pa na cerkvenega dostojanstvenika« (stran 284). Na podlagi te supozicije pisec ugiblje, da bi nagrobnik utegnil veljati ptujskemu škofu Viktorinu, ki »je po cerkveni tradiciji 2. nov. 303. ali 304. leta padel kot žrtev Dioklecijanovega preganjanja« (ibid.). Pokojnikovega imena pisec v napisu ne najde in je tekst po njegovi interpretaciji sploh brez imen. V tem tiči, da že kar tu povem, usodna znota, usodna zato, ker je pisca, ki je stalno mislil na krščanskega mučenca, zavedla v nedopustno natezanje in celo »popravljanje« teksta, tako da je rezultat skupek v zraku visečih kombinacij, ki ne zdržijo kritike.

V naslednjem hočem podati 1. tekst v današnji okrnjeni obliki, posnet po fotografskem posnetku v AV str. 284; 2. kritiko Brataničeve interpretacije in dopolnitve besedila; 3. svojo interpretacijo in dopolnitev.

Napis sestoji iz osmih vrstic in je takle:

ΙΙΟΚΡΙC	1
ΘΕCΗΕCΙΗΝΑΥ	2
ΝΑΜΦΙΒΑΑΟΝΤΕ	3
ΕΥCΕΒΙΗCΤΑΦ	4
ΟΥΡΑΝΙΟΝΗΟΑΟΝΑΥ	5
ΕΥΜΕΝΕΙΑΝΘΗ	6
ΒΗCΝΕΙΑΩΙΑΟCΑΝ	7
ΙΗC ΙΤΩΝΑΔΕ	8

Prvo, ob čemer se ti ustavi oko, je neenaka dolžina vrstic: druga, četrta in šesta vrsta so krajše mimo prve, tretje in pete; pomaknjene so navznoter, vse se začenjajo na isti višini, nobena ne sega prek leve lomnice, zato so njih začetki intaktni, kar je za pravilno interpretacijo zelo

važno. (Poročevalec je to posebnost prezrl in si tako otežil delo.) Zadnji dve vrstici se od drugih razlikujeta po tem, da sta klesani z večjimi in ličnejšimi črkami: človek bi skoraj dejal, da sta delo spretnejše roke; zakaj ostali tekst je po izvedbi v primeri z njima naravnost nemaren. Drugače pa velja o njih isto, kar o vrsticah pred njima: sedma je daljša, osma krajša. Zato bi morala pravzaprav tudi ta biti umaknjena, tako da bi njen začetek *IHS* stal na sredi v enaki višini z začetki druge, četrte in šeste vrstice. Toda klesar jo je bržda v trenutku razmišljenosti začel na levem robu, med delom pa, ko se je osvestil, je naslednjo, to je zadnjo besedo napisal potisnil do desnega roba, tako da je med začetkom in koncem vrstice nastala daljša vrzel. Vmes torej nič ne manjka. Napis je potemtakem na oko razčlenjen v štiri strofe s po dvema različno dolgima verzoma. Dalje se besedilo odlikuje po pesniško dvignjeni dikciji: s tem se zloga tudi izrazito daktiloidni ritem besedila, na primer v drugi, tretji, četrta in peti vrsti (-oo--; -oo-o; -oo-o; -oo-oo--). Reči moremo torej, da je napis sestavljen če že ne v verzih, pa vsaj v močno ritmizirani prozi.

Zbog razumljive želje, da bi spravil tekst v sklad s svojo domnevo, da gre za nagrobnik cerkvenega dostojanstvenika, dela poročevalec ponekod besedilo silo, s tem da ugotavlja v njem »nekaj pravopisnih in slovniških napak« (str. 283). Vseh napak je po njegovem mnenju sedem: ko bi bilo res tako, bi bilo to za tekst, ki šteje komaj deset neokrnjenih besed, ne nekaj, temveč eksorbitantno veliko pogrškov in napis bi bil unikum med napisi. Resnica pa je, da ni v vsem tekstu niti enega pravopisnega, še manj pa slovniškega spodrsaljaja: vse, kar se poročevalcu zdi napačno, mu je napačno zatogadelj, ker išče v tekstu to, česar v njem ni. Tako bere na primer v četrta vrstici *εὐσεβήσταια*, kar je razen zadnjega zloga pravilno, pa pravi, da bi moralo stati *εὐσεβέσταια*, torej v eni besedi tri napačne črke, a to samo zaradi tega, ker se adverb *εὐσεβέσταια* ujema z avtorjevo miselno konstrukcijo, vtem ko mu *εὐσεβήσταια* (z nepravilno razbranim zadnjim zlogom) ničesar ne pove. In vendar je, kot bomo videli, ravno ta izraz najvažnejši v napisu in poročevalec je s svojim »popravkom« zavrgel ključ do pravilne razrešitve. V sedmi vrstici popravlja zlog *νν* v prepozicijo *εν*, verbum finitum *δόσαν* v *δόξα ν*, da dobi *εν δόξα*, s samostalnikom pa veže pred njim stoječo skupino *ελφ*, torej *εν ελφ δόξα* (v blaženi slavi, kot se glasi njegov prevod). Pri tem pa sam zagreši dve napaki, saj bi moral pisati *εν ελεφ δόξη*. Sicer pa začenja s popravljanjem že takoj v prvi vrstici: drobec *KPIΣ* mu je začetek besede *χριστιανικός* s pravopisno napako *κ* namesto *χ*. In ker je imel že a priori krščanskega mučenca pred očmi, je dopolnil okrnjeni začetek vrstice z glagolom *ἔγρας*, konec pa z objektom *αίμα*, torej: prelil si krščansko kri. Vse naslednje je seveda nujno prilagodil ti zgrešeni predpostavi in napačni dopolnitvi. Pred začetek druge vrstice dostavlja glagol *δέξει*, dasi je, kakor sem rekel, tekst le-tu neokrnjen in dopolnjevanje potemtakem odveč. Končni zlog druge vrstice bere poročevalec napačno in ga dopolnjuje v *αίσαν*, torej: dosegel boš usodo. Naslednjo vrsto je dopolnil spredaj z besedama *προσδέξονται σε*, zadaj s *ἄγιοι*: dočakali te bodo svetniki. Človek se vprašuje, od kod je člankarju prišla misel, da je oba glagola dostavil v futuro. Pričakovali bi pretekli čas, saj je bil nagrobnik izklesan šele, ko se je škof že davno veselil v raj, ker je kot mučenec imel pravico do takojšnjega zveličanja, ne

da bi se bil moral s potom v nebesa muditi na vmesni postaji v vica. Tudi to anomalijo je zakrivila napačna razlaga ohranjenega teksta: sedma vrstica se začneja s skupino BHΣ, osma s skupino HΣ (tako bere poročevalec, v resnici pa stoji pred HΣ še vokal I): in tu postavlja pisec čudno trditev, da se skupina βησ iz sedme vrstice nadaljuje z ης v osmi vrsti in dela glagolsko obliko βήσης. Pri tem podtika avtorju napisa spet napako, ker bi se morala oblika, kakor sam pravi, glasisi βήσει. Vsekakor je pisec iz dveh, drug pod drugim ležečih drobcev spalčil napačen futurum, torej: stopil boš, in tako je bil prisiljen tudi v drugi in tretji vrstici postaviti glagol v prihodnji čas. V celoti je poročevalec besedilo takole popravil, dopolnil in prevedel:

[... ἔχεας ἐσθλό]ν χριστια[νικὸν αἷμα ...]
 [... δέξει] θεσπεσίην αἵ[σαν ...]
 [... προσδέξονται σε] ... ν(?) ἀμφιβαλόντες [ἄγιοι ...]
 [... εὐσεβέστατα [...]
 [... εἰς] οὐράνιον πόλον ἀ[τόν ...]
 [...] εὐμενέων [ν]αι[ετῶν ...]
 βήσ ἐν ἔλω δόξει ν[...]
 ης τῶνδε [μαρτύρων]

Pretil si plemenito krščansko kri,
 dosegel boš veličastno usodo,
 dočakali te bodo objemajoči te svetniki
 najpobožnejše,
 stopil boš v nebesa
 milostnih prebivalcev
 v blaženi slavi teh mučenikov.

Iz poročevalčevega članka je razvidno, da se je z razrešitvijo napisa ukvarjal tudi moj dobri prijatelj in nekdanji kolega na ptujski gimnaziji, prof. Alič. Njegova interpretacija teče v bistvu po kolotečinah Brataničeve: tudi on misli na krščanskega mučenca, čigar truplo (σῶμα), po božjem sklepu (θεσπεσίη) le-tu ležeče, so kar najbolj vestno (εὐσεβέστατα) zagrnili (ἀμφιβαλόντες), bogovi pa so mu dali (ἔδωσαν z nepotrebnim dostavkom avgmenta) nebesa, bivališče blaženih (εὐμενέων αἰών). Alič je potemtakem ohranil izvornikov δῶσαν in se je tako izognil Brataničevi napaki; stvarno pa je tudi njegova interpretacija zgrešena, ne glede na to, da dopolnitev subjekta »bogovi« h glagolu δῶσαν za krščanski napis ni primerna. Za ostali del sedme in osme vrstice meni Alič, da sta nerazrešljivi.

Kaj se torej skriva za tem napisom? Ali se res »v naših krajih lahko nanaša samo na grškega duhovnika«, kakor misli poročevalec (str. 285)?

Nikakor! Sploh se za napisom nič ne skriva, vse v njem je jasno, če ga bereš pravilno, brez predpostavk in brez lova na namišljene napake. Tekst je sicer okrnjen, vendar tako srečno, da mu ne manjka nobena bistvenih prvin, in je razumljiv tudi brez dopolnitev. Prvo, kar skušam razbrati iz njega, je, kdo je postavil nagrobnik in komu. Poročevalec obžaluje, da v napisu »ni imena pokojnika«: jaz pa pravim, da je, in sicer zapisano »in extenso«, poleg njega pa še dve imeni v neokrnjenem in dve v okrnjenem stanju, eno pa je odlomljeno: vsega je bilo torej šest imen!

V močno fragmentirani prvi vrsti je prvi razločno čitljiv znak iota (ne sigma, kakor se zdi na prvi pogled: pokončna črta je ravna, ne upognjena, kakor bi morala biti za sigma; pred ioto se mi zdi, da vidim še sled črke alfa, kar kaže na veznik *καί*). Za ioto sledi spolnik 'O in nato drobec *KPIΣ*. To je seveda začetek moškega imena, recimo *Κρίσπος* ali *Κρισπίνος* ali *Κρισπινιανός*, sama imena, ki niso redka v napisih (n. pr. *Κρίσπος*: CI ed. Boeckh. II 1956; 2052, 6; 3462. *Κρισπίνος*: II 3694; III 4542. *Κρισπινιανή*: III 4106). Ime je rimsko, a pričakovali bi grško, ker je bil mož bržkone Grk; zato bi se dalo misliti, recimo, na *Χριστιόδοτος* ali *Χριστιοφόρος*. Pisava *σ* * namesto *χ* bi v tem primeru ne motila, zakaj to bi ne bila napaka, temveč samo pravopisna posebnost: tenuis *σ* se je rada zamenjavala z aspirato *χ* (prim. at. *δέχομαι, χιτών*, dor. in jon. *δέχομαι, κιτών*). Vendar imam pomislek zoper navedeni grški imeni, ker ne vem, ali ju je sploh najti v napisih. (Žensko ime *Χριστιοδοτή* sem bral, a pozabil sem, kje, na moško obliko pa nisem našel.) Zategadelj dopolnjujem drobec *KPIΣ* v *Κρισπινιανός*. Vsekakor tu ne gre za *Χριστιανικών αίμα* ne za *Χριστιανικών σώμα*, kakor predlagata Bratanič in Alič, ampak za moško ime, pa bodi že grško ali rimsko: tega ni moč izpodbiti. Pred moškim imenom pa je stalo še eno ime z veznikom *καί*, morebiti ime Krispinianove žene (*Κρισπινιανή*?). Zakoncema je umrla hči Eusebia, kakor beremo v četrti vrstici: *Εὐσεβίης τὰφ*. Ime Eusebia je pogostno v napisih (n. pr. Inscr. III 4521, 10; 6445, 5; IV 9692). V nekem napisu iz Palestine (Inscr. III 4635, 1) stoji *Εὐσεβίης τόπος*, torej podobno kakor v našem *Εὐσεβίης τάφος*. S tem da sta interpretata te jasni besedi popravila v adverb *εὐσεβεσάταια*, sta si dodobra zaprla pot do pravilne rešitve. Oče in mati žalujeta po umrli, kakor stoji zapisano v drugi in tretji vrstici: *θεσπεσίην λύπην . . . ἀμφιβαλόντε*, dobesedno: ogrnivši si neizmerno (neizrečeno, nedopovedno) žalost. Izraz *θεσπεσίη λύπη* (ne *αἰσα*, kakor here Bratanič), je poetičen in natanko ustreza Pindarovemu *πένης οὐ φαιόν* (Ist. VII 37). Poetična dikcija je tudi *λύπην ἀμφιβάλλειν* v medialnem smislu, kakor n. pr. Hom. II. XVII 742: *κρατερὸν μένος ἀμφιβαλόντες*: mit gewaltiger Stärke sich rüstend, ali Eur. I. A. 934: *σὲ . . . οἴκῳ περιβαλὼν καταστελῶ*: voll tiefen Mitleids will ich dich beschützen. S tem da sem zlog *λυ* dopolnil v *λύπην*, pa še nisem zamašil vse vrzeli med drugo in tretjo vrstico: tu je stalo še nekaj, od česar je ohranjen samo končni *ν* na začetku okrnjene tretje vrste; bil je bržda veznik *καί* in pa izraz, ki je stopnjeval pojem *λύπην*: to stopnjevanje je, rekel bi, naravnost potrebno zaradi močnega atributa *θεσπεσίην*. Sploh pa grščina prav tako kakor drugi jeziki rada podvaja izraze afekta, n. pr.: *ἀλγεινὴ καὶ ὀδυρᾶσθαι* (Sof. El. 804) ali *ὀδυρᾶσθαι τε καὶ ἀγανακτεῖν* (Plat. Rep. VII 515 E) ali *ἀλγηδόνες καὶ ὀδύνη* (Plat. Gorg. 525 B). Tak izraz bi bil na primer *ἀθυμία* ali *ὀδύνη* v pomenu bridkost, torej: *θεσπεσίην λύπην καὶ ὀδύνην ἀμφιβαλόντε*: z neizmerno žalostjo in bridkostjo navdana. Oblika *ἀμφιβαλόντε* mislim, da je neokrnjena, torej dual, in je ni treba dopolnjevati v plural *ἀμφιβαλόντες*, čeprav sledi verbum finitum v množini. Na koncu tretje vrstice je ozka vrzel, ki sem jo izpolnil s predlogom *ἐπί*, da sem dobil smiselno zvezo s *τάφῳ* v četrti vrsti. Kaj nam torej napis pripoveduje do tod? Mati Krispiniana in oče Krispinianus, navdana z neizmerno žalostjo in bridkostjo ob grobu (hčere) Eusebije —, zdaj pa potrebujem verbum finitum. Ta je stal v vrzeli med četrto in peto vrstico. Logična zveza zahteva glagol, ki izraža prošnjo.

recimo *εὐχομαι* ali *αἰδέομαι* ali *ἠκετεύω* ali *λίσσομαι*. Prvi in drugi nista prikladna, ker se oni veže z dativom, ta z genetivom, tekst pa zahteva glagol z objektom v akuzativu. Najprimernejši je še *λίσσομαι*, ker je beseda poetična ter se konstruira z dvema akuzativoma in še z dativom (*λίσσομαι τινά τί τινι*), kar je povsem v skladu s tekstom: zakaj oče in mati prosita nebesa milosti za pokojnico: [*λίσσονται τὸν*] οὐράνιον πόλον ἀδ[εῖ] ἐμμένειαν*. V naslednjem izvemo, da sta zakonca hčer v cvetu mladosti omožila v italško mesto Iton, in sicer sta jo dala nekemu Neilu (verjetno Grku z vzhoda): *τῆ[ν ἐφ' ἡ]βης Νεῖλω δόσαν [Ἰταλ]ίης Ἰτωνάδε*. Za frazo *δόσαν Ἰτωνάδε* imamo lepo paralelo v Hom. Od. XV 367: *τὴν μὲν ἔπειτα Σάμηνδε δόσαν καὶ μυχρ' ἔλονται*: njo omožili nato so v Samo za silne odkupe. Problematična je dopolnitev drobca *ΙΗΣ* v *Ἰταλίας*, vendar je dokaj verjetna, prvič, ker je bilo v antični dobi znanih sedem krajev z imenom Iton (Pape, WGE 579) in je torej natančnejša označitev potrebna, drugič, ker je tudi ta izraz v skladu z epskim slogom napisa, po zgledu Hom. Od. VIII 5: *Φαιήκων ἀγορήνδε* ali Od. XXII 270: *μεγάροιο μυχόνδε*. Kar zadeva besedo *Ἰτωνάδε* kot tako, se more po fotografiji vsakdo prepričati, da stoji v tekstu natanko v tej obliki: pri znaku *T* je navpični tram podaljšan nad vodoravnega, tako da ima črka obliko križa, kar pomeni, da je s *T* povezan vokal *I*, torej *IT*; vokal *Δ* pa je naknadno vrinjen pred enklitični sufiks *ΔΕ* in povezan s črko *N*, ker ga je klesar pomotoma izpustil, a je pomoto opazil in popravil. Omemba, da se je Eusebia omožila v cvetu let, dovoljuje domnevo, da je tudi umrla mlada, morebiti ob porodu.

Moja dopolnitev teksta in prevod se potemtakem glasita:

[Ἡ Κρισπινιανή(?) κα]ὶ ὁ Κρισ[πινιανός](?)
 θεοπεσίην λέ[πειν καὶ]
 [διδύνη]ν ἀμφιβαλόντες [ἐπὶ τῷ]
 Εὐσεβίης τάφ[ω λισ]
 [σονται τὸν] οὐράνιον πόλον ἀδ[εῖ]
 ἐμμένειαν τῆ[ν ἐφ']
 [ἡ]βης Νεῖλω δόσαν [Ἰταλ]
 ίης Ἰτωνάδε

Krispiniana(?) in Krispiniannus(?),
 z neizmerno žalostjo in
 bridkostjo navdana ob
 Eusebije grobu, pro-
 sita nebesa zanj
 milosti: njo sta v
 cvetu mladosti Neilu dala zamož
 v italški Iton.

S tem da se je izkazalo, da napis ne govori o krščanskem mučencu, je omajána tudi gotovost, da se predstavlja v njem starokrščanski spomenik. Lahko, da je, lahko tudi, da ni. Prošnja nebesom za milost umrli ne izvira

* Ta beseda je v napisu nejasna: mogoče je treba brati infinitiv *ἐμμεῖν*; ta konstrukcija bi bila celo lepša; torej: *λίσσονται . . . ἀδὲ ἐμμεῖν*: prosita nebesa, naj ji bodo milostna. A bodi že infinitiv ali akuzativ, smisel je v obeh primerih isti.

nujno iz krščanske ideologije; biti more tudi izraz, recimo, orfiške miselnosti, saj sta si orfika in krščanstvo glede naziranja o posmrtnem življenju močno sorodni. Slog napisa govori celo bolj za to, da je avtor dajal prednost poganski religioznosti. Mož je bil homo litteratus, ki je poznal svojega Homerja, in čeprav morebiti ni bil Grk po poreklu, je kot slovstveni gurman gojil grščino bolj mimo latinščine. Sicer pa Grki v naših krajih niso bili tako redka prikazen. Grški kupčevalci so že stoletja pred rimsko okupacijo prihajali k nam z vzhoda po prastarih zgodovinskih potéh vzdolž Donave in Drave. No, to so bili ljudje, ki so prihajali in odhajali: od 2. stoletja po n. e. pa, ko je bilo prebivalstvo Ptuja že povsem latinizirano, so med njim dozdevoma stalno živele tudi grške družine (Abramić, Poetovio, str. 10 in 25). V eno teh družin je spadala tudi Eusebia, po veri ali kristjanka ali poganka.

Še besedo k avtorjevemu poročilu o fragmentu votivnega oltarja z latinskim napisom. Pisec razbira iz teksta, da je zaobljubljeni kamen postavil veteran C. Cassius Silvester, in opozarja na zanimivo dejstvo, da imamo od istega veterana še en ptujski napis, zabeležen v CIL III 4056. Ta opazka me je spodbodla, da sem si napis natančneje ogledal. In res sem našel, da veteranov cognomen ni Silvester, temveč Silvanus. Ime je izpisano, vendar tako, da so črke VANUS zaradi tesnega prostora povezane v en znak, kar je vsekakor redka ligatura: \overline{VAN} . Za imenom sledi okrajšana beseda STP z visokim T, kar pomeni ligaturo TI, torej STIP(endarius).

ZUSAMMENFASSUNG

Bemerkungen zu R. Bratanič: Neue Funde aus Ptuj

1. Der Verfasser bespricht den im Arheološki vestnik der Slow. AWK IV/2, 1955 erschienenen Bericht des Prof. R. Bratanič über zwei jüngst in Ptuj zutage geförderte antike Inschriften, die eine griechisch, die andere römisch, und stellt fest, dass die Schlussfolgerungen des Referenten aus dem Inhalt der stark verstümmelten griechischen Inschrift samt und sonders als verfehlt zu betrachten sind. Unter der irrigen Annahme, dass im erhaltenen Texte keine Namen angeführt seien, bezieht der Berichterstatter die Grabschrift entweder auf den um 304 in Ptuj als Märtyrer verschiedenen Bischof Viktorinus oder auf einen anderen kirchlichen Würdenträger. Durch falsche Lesungen, Verschlimmbesserungen und gezwungene Ergänzungen des fragmentierten Textes gelangt er zu einem unmöglichen Ergebnis, das er in folgender Übersetzung niederlegt: »Du hast das christliche Blut vergossen; erreichen wirst du ein herrliches Schicksal; dich werden die Heiligen erwarten und umarmen, auf das frömmste; du wirst eingehen in das Himmelreich gnädiger Bewohner, im seligen Ruhm dieser Märtyrer.« Von all dem steht in der Inschrift nicht die Spur. Es handelt sich vielmehr um das Grab einer Frau namens Eusebia — $\overline{EYSEBIIHCTA\Phi}$ —, wie es in der 4. Zeile der Inschrift ausdrücklich heisst. Unbegreiflicherweise verstand der Berichterstatter die Wortgruppe $\overline{EYSEBIIHCTATA}$ (so liest er) nicht: er erklärt die Schreibung für fehlerhaft und verbalhornet sie zu $\overline{e\delta\sigma\epsilon\beta\epsilon\iota\tau\alpha\tau\alpha}$, wodurch er sich natürlich des Schlüssels zur Lösung begibt. (Übrigens

nutzt er dem Steinmetzen ohne Grund noch sechs weitere orthographische und grammatische Schnitzer auf.) Die Eltern trauern um ihr Kind und flehen zu Gott um Gnade für die Verstorbene, die mit einem gewissen Neilos zu Iton in Unteritalien verheiratet war. In wörtlicher Übersetzung lautet die (vom Verfasser ergänzte) Inschrift wie folgt: »Krispiniana(?) und Krispinianus(?), in tiefster Trauer und Verzweiflung gehüllt, erflehen am Grabe Eusebias vom Himmel Gnade für die Verblichene, die sie dem Neilos nach Iton in Italien zur Frau gegeben.«

2. Im Bericht über den gleichzeitig ausgegrabenen Weihaltar unterlief dem Referenten ein Irrtum bei der Entzifferung des Namens des Stifters: der Mann heisst mit dem Cognomen nicht Silvester, sondern Silvanus, wie aus der Ligatur von fünf Buchstaben **ΛΣ** deutlich zu entnehmen ist.

